

ODNOS PREMA VLASTITOM STARENJU IZ PERSPEKTIVE ODRASLOG DOBA³

SAŽETAK

Iako su starenje i starost predmet sve većeg broja istraživanja, čini se da je odnos prema vlastitom starenju nedovoljno istražen. To nas je potaknulo da ispitamo mijenja li se način na koji doživljavamo vlastito starenje, kao i naš odnos prema osobama u starosti, od adolescencije i tijekom dugog razdoblja odrasle dobi, ali i kakvu ulogu u tome mogu imati spol i socioekonomski status (razina zarade i obrazovanja). Istraživanje je provedeno u Republici Srbiji i obuhvatilo je 1 236 ispitanika (793 žene i 443 muškarca). Korištena je baterija PORPOS3, namjenski konstruiran instrument od 343 pitanja, koji sadrži i kratku ljestvicu Odnos prema vlastitom starenju s tri dimenzije: Zabrinutost o vlastitom starenju, Prihvatanje starenja i Stav prema osobama u starosti. Utvrđeno je da ispitanici stariji od 61 godine, u odnosu na ispitanike od 31 do 40 godina, ali i da ispitanici koji zarađuju do 20 000,00 dinara, u odnosu na one koji zarađuju između 71 000,00 i 90 000,00 dinara, imaju negativniji stav prema osobama u starosti. Na uzorku ispitanika u dobi između 41 i 50 godina dobivena je pozitivna korelacija niskog intenziteta između zabrinutosti za vlastito starenje i stupnja obrazovanja.

- 1 dr. sc. Miljana Spasić Šnele, psiholog, e-mail: miljana.spasic.snele@filfak.ni.ac.rs
- 2 dr. sc. Vesna Anđelković, psiholog, e-mail: vesna.andjelkovic@filfak.ni.ac.rs
- 3 Rad je nastao u sklopu projekta *Indikatori i modeli usklađenosti uloga na poslu i u obitelji*, br. 179002 koji financira Ministarstvo prosvjete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: veljača, 2021.
Prihvaćeno: veljača, 2022.
UDK: 159.922.6
DOI: 10.3935/ljsr.v29i1.430

Miljana Spasić
Šnele¹

orcid.org/0000-0001-5492-3386

Vesna Anđelković²

orcid.org/0000-0002-8981-526X

Sveučilište u Nišu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Ključne riječi:

odnos prema vlastitom
starenju, dob,
socio-demografske varijable
(spol, socioekonomski status)

UVOD

Odnos prema vlastitom starenju, i starenju općenito, nedvojbeno se mijenja tijekom razvojnih razdoblja i s obzirom na društveni kontekst. Dolazi do određenih promjena u samom društvu, postavljaju se neki zahtjevi u prihvaćanju određenih sustava vrijednosti općenito, pa čak i u načinu na koji se odnosimo prema starenju i starosti. S promjenama koje donosi suvremeno doba te produljenjem životnog vijeka čovjeka, između ostalog, postoji tendencija da se ponekad životni događaji, koje obično povezujemo s određenim životnim razdobljem, događaju nekoliko desetljeća prije ili poslije. Uzmimo, na primjer, očinstvo u kasnijoj dobi, šezdesetogodišnju studenticu ili osamdesetogodišnjeg poslovnog čovjeka. Svjedoci smo i sve većeg posezanja za magičnim repariranjem slike vlastitog tijela kroz kirurške zahvate kojima pribjegava sve veći broj ljudi, iako na njih danas više gledamo kao na zahtjev modernog društva. A kako i ne bi kad se svuda oko nas mladost postavlja na sve viši pijedestal, a starost se »nagrađuje« mnoštvom stereotipa (Knight, 2012.; Anđelković, 2016.).

Svakako, starenje kao razvojni proces na vrlo poseban način doživljavaju djeca, a i mladi u odnosu na svaku od »generacija« u odrasloj dobi u okviru koje se, prema Levinsonu, mogu izdvojiti stabilne i prijelazne faze rane, srednje i kasne odrasle dobi (Anđelković, 2016.). Znamo da djeca jedva čekaju da budu velika, što god za njih to značilo. Mladi bi htjeli što prije biti svoji, samostalni, posebni. Starenje tijekom dugog razdoblja odrasle dobi, pak, donosi nove i mnoge intenzivne promjene na fizičkom planu, u odnosima s djecom, supružnicima, prijateljima, kao i u profesionalnom životu. Naravno, s ulaskom u srednju životnu dob tu je i neizbježnost suočavanja i prihvaćanja bolnog iskustava da je budućnost ograničena i da se smrt približava.

Činjenica je da ljudi imaju različite ideje i stavove prema starenju i starosti. I sama pomisao na starenje i starost kod nekih ljudi može izazvati više ili manje intenzivan osjećaj straha i anksioznosti, dok se drugi okreću njihovom prihvaćanju kao dijelu životnog procesa. Razumije se da naš odnos prema promjenama koje donosi starenje ovisi o mnogim čimbenicima, uključujući prijašnja iskustva iz vlastitog razvoja, ali i o vjerskim i intelektualnim uvjerenjima (Settlage, 1988.; Madow, 1997., prema Anđelković, 2016.).

Zbog važnosti odnosa prema osobama u starosti, u psihološkoj literaturi može se pronaći velik broj istraživanja koja ispituju stereotipe i stavove prema ovoj dobnoj skupini, te koji od njih dominiraju u razvojnim razdobljima i kakve to učinke ima ili može imati na različite aspekte njihovog života.

Prije mnogo godina Robert Butler (1969., prema Harris i Dollinger, 2003.) upotrijebio je izraz **ageizam** (engl. *ageism*) kako bi obuhvatio raširene negativne stavove i diskriminaciju društva prema starijim osobama. Definicija je doživjela neke prilagodbe u kasnijim radovima kako bi uključila pozitivnu diskriminaciju (Palmore,

1999.), implicitni ili nesvjesni ageizam (Nelson, 2002.) i eksplicitni ili nenamjerni ageizam (Levy i Banaji, 2002.).

Iako se često kaže da društvom prevladavaju negativni stereotipi prema starijim osobama, što je potvrđeno u mnogim studijama (npr. Kotter-Grühn i Hess, 2012.; Babović, Veličković i Stefanović, 2018.), važno je istaknuti da stereotipi prema starijim osobama ne moraju i nisu samo negativni. Negativni stereotipi o starijim ljudima koji ustraju u društvu obično ih karakteriziraju kao mrzovoljne, senilne, krute, nesposobne za učenje novih vještina ili stjecanje novih znanja, fizički neprivlačne, bolesne, umorne, mrzovoljne (Harris i Dollinger, 2003.), čime popis nipošto nije iscrpljen. Neki od »tipičnih« pozitivnih stereotipa su, na primjer, da su stariji ljudi dobri, ljubazni, mudri, savršeni djedovi i bake (Hummert i sur., 1994.; Cuddy i Fiske, 2002.), a nisu neuobičajeni ni ambivalentni stereotipi, među kojima je i »star, ali drag« (eng. *doddery but dear*) (Cuddy i Fiske, 2002.).

Općenito, stavovi prema starijima koji danas prevladavaju u društvu su također negativni (Hummert i sur., 1994.; Hawkins, 1996.; Kite i sur., 2005.; Nelson, 2005.). Međutim, negativne stavove prema starijima imaju ne samo mladi ljudi (Rašević i Mijatović, 2004.; Ćubela-Adorić 2006.; Allan i Johnson, 2009.), već i sami stariji (DePaola i sur., 2003.; Weiss i Lang, 2012.; Weiss, Sassenberg i Freund, 2013.).

No, pri razmatranju ovih nalaza treba imati na umu istraživanja koja pokazuju da je odnos prema starijima s obzirom na dob nešto složeniji. Prvo, otkriveno je da stariji ljudi koriste više osobina od mlađih kada opisuju ljude u svojoj dobnoj skupini (Brewer i Lui, 1984.; Hummert i sur., 1994.). Uz to, posebno nam je zanimljivo da se stavovi prema starijim osobama razlikuju ovisno o tome koju vrstu osobe imamo na umu kada iznosimo svoje stavove (na primjer, radi li se o muškarcu ili ženi, bliskoj osobi poput bake i/ili djeda, kolegama ili osobi s kojom živimo) (Hawkins, 1996.; Allan i Johnson, 2009.; Christian i sur., 2014.; Barnett i Adams, 2018.), kao i ovisno o tome na koje područje života starijih osoba mislimo (posao, obitelj, zdravlje, financije) (Kornadt i Rothermund, 2011.). Dodatno, neka istraživanja (Hummert i sur., 2002.) pokazala su da mladi (prosječna dob 22 godine) imaju pozitivnije stavove prema starijim osobama od ispitanika čija je prosječna dob bila oko 80 godina. Dobiveni nalaz nije u skladu s teorijom socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986.) prema kojoj je prihvaćanje svoje dobne skupine u funkciji očuvanja vlastitog samopoštovanja. Kako razumjeti dobiveni rezultat? Jedno od objašnjenja daju Brewer i Lui (1984.). Autori smatraju da se stariji ljudi identificiraju s nekim ili svim pozitivnim stavovima o svojoj dobnoj skupini i odstupaju od negativnih koji se s njom najčešće povezuju. Naime, iako se kategorija »stariji« ocjenjuje negativno, oni ne ugrožavaju vlastitu sliku o sebi jer sebe ne doživljavaju kao »tipične« pripadnike ove kategorije. U novijoj literaturi nalazimo još neke pristupe, kao i nalaze istraživanja, koji daju doprinos razumijevanju razloga neprihvatanja svoje dobne skupine. Tako, Weiss, Sassenberg

i Freund (2013.) naglašavaju proces dobne disocijacije (eng. *age-group dissociation*) kao potencijalne strategije, odnosno mehanizma u službi očuvanja samopoštovanja, pri suočavanju s negativnim vrednovanjem (pripadajuće) dobne skupine. Tome u prilog govore i eksperimentalna istraživanja (Weiss i Lang, 2012.) koja su pokazala da se osoba neće distancirati od svoje dobne skupine ako je izložena neutralnim ili pozitivnim stavovima koji se za nju vezuju, ali da hoće u slučaju izloženosti negativnim stavovima. Osim toga, utvrđeno je da se psihičko distanciranje događa s godinama, ne samo u odnosu na dobnu skupinu, već i u odnosu na trenutnu dob. Naime, brojne studije (Bultena i Powers, 1978.; Barak, 2009.; Montepare, 2009.) ukazuju da se razlika između kronološke dobi i individualnog doživljaja starosti nerijetko povećava s godinama. Primjerice, osobe u starosti (75-85 godina) navode da se osjećaju 20 godina mlađe od svoje stvarne dobi, dok je razlika u srednjoj odrasloj dobi 12 godina (Öberg i Tornstam, 2001.).

Neke smjernice za razmišljanje o dobnoj disocijaciji daje i Levy (2009.), vjerujući da izloženost kulturnim stereotipima može postupno dovesti do njihove asimilacije, odnosno usvajanja. Sukladno tome, može se pretpostaviti da ne samo mlađi nego i stariji ljudi internaliziraju stavove i stereotipe prema starosti koji postoje u društvu i medijima, negativno odražavajući se na njihovu percepciju procesa starenja i starosti (Kotter-Grühn i Hess, 2012.).

U shvaćanju ageizma nedvojbeno je od posebne važnosti odnos prema vlastitoj starosti, koji se, između ostalog, ponekad može očitovati i u vidu zabrinutosti za ono što ona sa sobom neminovno nosi (Harris i Dollinger, 2001.; Allan i Johnson, 2009.; Boswell, 2012.). Naime, sve veći broj istraživanja ukazuje na povezanost straha od starenja i ageizma, u smislu – što je izraženiji strah to su negativniji stavovi prema starijim osobama (Harris i Dollinger, 2001.; Allan i Johnson, 2009.; Boswell, 2012.). Sagledavajući ovaj odnos, Cooney, Minahan i Siedlecki (2021.) pretpostavljaju da bi ageizam mogao biti mehanizam pomoću kojeg se osoba suočava s anksioznošću povezanom sa starenjem sagledavajući starije ljude u negativnom svjetlu kako bi se lakše psihološki distancirali. Osim toga, pretpostavlja se da anksioznost povezana sa starenjem može posredovati u odnosu stavova i ponašanja prema starijim osobama i prilagodbi na vlastiti proces starenja. Zabrinutost oko starenja i anksioznost povezana sa starenjem mogu biti izdanci straha i zabrinutosti povezane s anticipiranim promjenama i gubicima koji prate proces starenja (Sargent-Cox, Rippon i Burns, 2014.). A mogu biti i posljedica nedostatka znanja i adekvatnog razumijevanja procesa starenja (Doka, 1986., prema Yan, Silverstein i Wilber, 2011.), tim prije jer se pokazalo da je usvajanje relevantnih saznanja o starenju u negativnoj korelaciji s anksioznošću povezanoj s dobi (Allan i Johnson, 2009.). Stoga se može reći da važnu ulogu kada je u pitanju anksioznost povezana sa starenjem može imati kako zabrinutost zbog neizbježnih tjelesnih promjena koje starost donosi, tako i nedostatak adekvatnog

znanja o tom prirodnom i neizbježnom procesu (Yan, Silverstein i Wilber, 2011.; Sargent-Cox, Rippon i Burns., 2014.). Tako, anksioznost povezana sa starenjem kao rezultat pogrešnog razumevanja normalnog procesa starenja može se razumeti kao internalizirani ageizam koji će se manifestirati u negativnom stavu i doživljaju vlastitog procesa starenja, prvenstveno, ali ne i jedino u kontekstu fizičkog izgleda (Allan i Johnson, 2009.; Boswell, 2012.; Allen, Cherry i Palmore, 2014.; Chonody i Teater, 2016.). Međutim, anksioznost povezanu sa starenjem ne treba miješati sa strahom od smrti (Yan, Silverstein i Wilber, 2011.) ili generaliziranom anksioznošću (Sargent-Cox, Rippon i Burns., 2014.). Lasher i Faulkender (1993.) navode da je anksioznost zbog starenja poseban konstrukt koji treba distancirati od drugih konstrukata u području gerontologije, poput stavova prema starenju. Nadalje, navode da se u gerontološkoj literaturi izdvajaju četiri aspekta unutar kojih se može manifestirati anksioznost vezana uz starenje: fizički, psihički, socijalni i duhovni. Vjeruju da te dimenzije uključuju specifične strahove ili načine na koje se anksioznost može manifestirati, na primjer, u obliku straha od starenja, straha od starosti i straha od starih ljudi. S druge strane, Lasher i Faulkender (1993.) u svom radu izdvajaju strah od starih ljudi, psihičku zabrinutost, fizički izgled i strah od gubitka.

Kada je riječ o čimbenicima koji bi mogli imati značajnu ulogu u razumijevanju psiholoških aspekata starenja, na temelju dosadašnjih teorijskih i empirijskih saznanja, zaključujemo da bi to nedvojbeno mogla biti dob. Tim više ako imamo na umu nalaze mnogih istraživanja koji su pokazali da se pojedini aspekti vezani uz starenje, kao što je anksioznost povezana sa starenjem, razlikuju s obzirom na dob, iako među njima postoje znatna neslaganja. Lynch (2000.) ukazuje da je anksioznost povezana sa starenjem najizraženija u mlađoj skupini (18–39 godina), polako opada u srednjoj odrasloj dobi (40–49 godina), a taj trend nastavlja se i u kasnijim periodima života (50+ godina). Abramson i Silverstein (2006.) također navode da je anksioznost izraženija u mlađoj skupini ispitanika, odnosno u ranoj odrasloj dobi, iako su ispitanici raspoređeni u nešto drugačije dobne kategorije (18–34, 35–64, 65+ godina). S druge strane, Yun i Lachman (2006.) navode da su strah od gubitka i psihološka anksioznost bili izraženiji u starijim skupinama ispitanika (40–59; 60–91) nego u mlađim (18–39). Osim toga, pojedine studije pokazale su da stariji ispitanici imaju negativnije stavove prema osobama u starosti (Depaola i sur., 2003.; Weiss i Lang, 2012.; Weiss, Sassenberg i Freund, 2013.). Neka istraživanja (Rašević i Mijatović, 2004.; Ćubela-Adorić, 2006.; Allan i Johnson, 2009.), pak, ukazuju da mladi imaju negativne stavove prema starijim osobama, dok Ručević, Tomašić Humer i Toter (2015.) nisu našli razlike u stavovima prema starijim osobama između ispitanika ranog i kasnog odraslog doba.

Istraživači su također nastojali odgovoriti na pitanje postoje li i u kojim aspektima razlike među spolovima u doživljaju starenja. Na to, djelomično, ukazuje i odnos žena i muškaraca prema umirovljenju kao neizbježnom dijelu procesa starenja. Zhang i

Hayward (2001., prema Anđelković, 2016.) navode da muškarci u odnosu na žene teže prihvaćaju gubitak radne i društvene uloge koji dolazi s odlaskom u mirovinu, a koji se nerijetko doživljava kao gubitak društvenog statusa, gubitak uloge hranitelja, te zbog toga što uloga muškaraca nakon umirovljenja nije jasno definirana (Hatch, 1999., prema Anđelković, 2016.). Muškarci također imaju negativniji stav od žena prema starijima (Hawkins, 1996.). S druge strane, kod žena je u većoj mjeri prisutna anksioznost povezana s vlastitim starenjem nego kod muškaraca (Lynch, 2000.; Abramson i Silverstein, 2006.; Yun i Lachman, 2006.; Barrett i von Rohr, 2008.). Međutim, Lasher i Faulkender (1993.) navode nešto drugačije rezultate, ukazujući da je anksioznost povezana sa starenjem izraženija kod muškaraca nego kod žena. Baš zbog važne uloge kulturnog miljea kada je riječ o doživljaju starenja, bilo bi zanimljivo ove podatke usporediti s muškarcima i ženama iz našeg okruženja. Nažalost, koliko nam je poznato, ovom aspektu ageizma istraživači u našoj regiji nisu posvetili dovoljno pažnje.

Još jedan čimbenik koji se čini važnim za razmatranje je socioekonomski status. Važnost socioekonomskog statusa u načinu doživljavanja starenja potvrđena je u dosadašnjim istraživanjima. Utvrđen na osnovu razine obrazovanja i/ili dohotka, pokazalo se da socioekonomski status predstavlja adekvatan prediktor mentalnog i tjelesnog zdravlja, pri čemu je niži socioekonomski status povezan s lošijim zdravstvenim stanjem (Lynch, 2000.). Yan, Silverstein i Wilber (2011.) također navode da je niska razina obrazovanja povezana s anksioznošću zbog starenja, tako da ispitanici iz skupine s najnižim stupnjem obrazovanja ili najnižim primanjima imali su više razine anksioznosti u usporedbi s ispitanicima s višim stupnjem obrazovanja i onima s višim primanjima. Do sličnih nalaza došao je i Lynch (2000.), ali samo na uzorku starijih ispitanika (40+ godina). Dobiveni odnos može se objasniti u kontekstu teorije akumulacije nedostataka, prema kojoj niži socioekonomski status ubrzava nastanak nepoželjnih stanja i događaja sa starenjem. Dakle, zabrinutost povezana s brojnim pitanjima, kao što su: može li se osoba nositi s gubicima, hoće li se moći financijski održavati i dobiti odgovarajuću zdravstvenu njegu u starosti, mogu prožimati svakodnevni život osobe skromnijih ekonomskih resursa, formirajući negativnu percepciju starosti (Yan, Silverstein i Wilber, 2011.).

Kao što je već spomenuto, stavovi i stereotipi prema ljudima u starijoj dobi i procesu starenja nerijetko su bili predmet zanimanja istraživača kako u svijetu, tako i u našem okruženju, pridonoseći novim spoznajama, ali i oblikujući postojeća. No, pregledavajući dostupnu literaturu i dosadašnja istraživanja, prvenstveno domaća, čini se da odnos prema vlastitom starenju nije u dovoljnoj mjeri privukao pozornost istraživača, čemu je, vjerujemo, dijelom, doprinio i nedostatak (odgovarajućih) instrumenata. Imajući to na umu, pokušali smo, na temelju postojećih teorijskih i empirijskih saznanja iz ovog područja, ispitati kako se naše vlastito starenje doživljava u razvojnim razdobljima odrasle dobi, što se posredno odražava i na naš odnos prema

ljudima u starosti (Lasher i Faulkender, 1993.; Koukouli, Pattakou-Parasyri i Kalaitzaki, 2014.). Spomenimo da ćemo za potrebe ovog istraživanja odraslu dob promatrati kroz sljedeće dobne kategorije: od 18 do 30 godina, od 31 do 40, od 41 do 50, od 51 do 60 godina i preko 61 godine. Iz perspektive Levinsonove teorije (Anđelković, 2016.), dobne kategorije od 18 do 30 i od 31 do 40 godina pripadale bi prijelaznoj i stabilnoj fazi rane odrasle dobi, od 41 do 50 i od 51 do 60 godina prijelaznoj i stabilnoj fazi srednje odrasle dobi, a dobna kategorija preko 61 godine prijelaznoj i stabilnoj fazi kasne odrasle dobi.

CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Ispitati mijenja li se i na koji način doživljaj vlastitog starenja, kao i odnos prema ljudima u starijoj dobi od adolescencije i tijekom duge faze odrasle dobi i koju ulogu spol i socioekonomski status (razina obrazovanja i zarade) imaju u ovim odnosima u adolescenciji i odrasloj dobi.

Hipoteze istraživanja:

1. Iako u prethodnim istraživanjima postoji opći konsenzus da postoje razlike između ispitanika različite dobi kada je riječ o stavovima prema starijim osobama i anksioznosti povezanoj sa starenjem, rezultati se ne slažu kada je riječ o smjeru razlika, pri čemu se u pojedinim istraživanjima pokazalo da su ove dimenzije izraženije kod mlađih ispitanika (Lynch, 2000.; Rašević i Mijatović, 2004.; Abramson i Silverstein, 2006.; Čubela-Adorić, 2006.; Allan i Johnson, 2009.), a u drugim kod starijih (Depaola i sur., 2003.; Yun i Lachman, 2006.; Weiss i Lang, 2012.; Weiss, Sassenberg i Freund, 2013.). Imajući to na umu, polazimo od očekivanja da će među ispitanicima različitih dobnih kategorija postojati statistički značajne razlike u dimenzijama zabrinutost za vlastito starenje, prihvaćanju starenja i stavovima prema osobama u starosti, a da će rezultati pridonijeti boljem razumijevanju smjera razlike.
2. Na temelju rezultata prethodnih istraživanja (Hawkins, 1996.; Zhang i Hayward, 2001., prema Anđelković, 2016.), očekujemo da će muškarci imati negativnije stavove prema osobama u starosti i da će u manjoj mjeri prihvaćati starenje u odnosu na osobe ženskog spola. Budući da se prethodna istraživanja (Lasher i Faulkender, 1993.; Lynch, 2000.; Abramson i Silverstein, 2006.; Yun i Lachman, 2006.; Barrett i von Rohr, 2008.) ne slažu kada je riječ o smjeru razlike između spolova kada je riječ o anksioznosti povezanoj sa starenjem, polazimo od očekivanja da će postojati statistički značajne razlike u dimenzijama zabrinutosti za vlastito starenje između muških i ženskih ispitanika, te da će rezultati pridonijeti jasnoći kada su u pitanju razlike između ispitanika različitog spola.

3. Ispitanici niže razine obrazovanja bit će zabrinutiji zbog vlastitog starenja, u manjoj mjeri prihvaćati starenja i imat će negativnije stavove prema osobama u starosti u odnosu na ispitanike viših razina obrazovanja.
4. Ispitanici koji zarađuju manje bit će više zabrinuti za vlastito starenje, manje će prihvaćati starenje i imat će negativnije stavove prema starijim osobama od ispitanika koji zarađuju više.
5. Očekuje se postojanje efekta interakcije dobi, s jedne strane, i spola, zarade, razine obrazovanja, s druge, na dimenzijama zabrinutost za vlastito starenje, prihvaćanje starenja i stavovi prema starijim osobama.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Uzorak

Ukupan uzorak istraživanja čini 1 258 ispitanika koji žive u 37 urbanih i ruralnih mjesta raspoređenih u 20 upravnih okruga u Srbiji. Lokacije su bile ili dio većih gradova ili nizovi manjih gradova ili sela. Budući da nema dostupnih podataka o dobi za 22 ispitanika, konačni uzorak predstavljen u ovoj studiji sastoji se od 1 236 ispitanika (793 žene i 443 muškarca) u dobi od 18 do 80 godina. U svrhu provjere hipoteza, uzorak je podijeljen u sljedeće dobne kategorije: do 30 godina (N = 383), od 31 do 40 (N = 306), od 41 do 50 (N = 270), od 51 do 60 (N = 192), preko 61 godine (N = 85).

Instrument

Stav prema vlastitoj starosti je kratka skala za procjenu stava prema vlastitom procesu starenja i stavova prema osobama u starosti, koja je korištena kao dio POR-POS3 baterije – namjenski konstruiran instrument koji se sastoji od 343 stavke i pitanja grupirana u niz kratkih ljestvica namijenjenih procjeni niza konstrukata iz različitih područja psihologije: posao, obitelj, ličnost, odnos posao–obitelj, mentalno zdravlje i dijela koji se odnosi na sociodemografske varijable. Paralelna analiza pokazala je da treba zadržati tri faktora. Vodeći se sadržajem pitanja, dimenzije su imenovane: *Zabrinutost za vlastito starenje* (3 tvrdnje) (npr. »Bojim se da život neće imati smisla kad ostarim.«), *Prihvaćanje starenja* (2 tvrdnje) (npr. »Pomisao na starenje nije mi problem.«) i *Stavovi prema starijim osobama* (2 tvrdnje) (npr. »Smeta mi provoditi vrijeme sa starijim osobama.«). Ispitanici su zamoljeni da na ljestvici Likertovog tipa od pet stupnjeva ocijene u kojoj mjeri se slažu s ponuđenom stavkom (tvrdnjom). Cronbachov alfa za dimenziju Zabrinutosti za vlastito starenje je ($\alpha = 0,63$), Prihvaćanje

starenja ($\alpha = 0,50$) i Stav prema osobama u starosti ($\alpha = 0,65$). Niski koeficijenti pouzdanosti mogu se objasniti malim brojem stavki unutar svake podskale (Pallant, 2009.).

Postupak

Istraživanje je odobrilo Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Nišu. Provedeno je krajem 2018. godine u urbanim i ruralnim područjima na području Republike Srbije, a podatke su prikupljali anketari koji su prethodno prošli obuku. Tijekom distribucije upitnika ispitanici su upoznati sa svrhom istraživanja. Istraživanje je bilo anonimno.

Obrada podataka

Obrada dobivenih rezultata provedena je u statističkom paketu SPSS 20. Za određivanje stupnja izraženosti varijabli u ispitivanom uzorku primijenjeni su deskriptivni pokazatelji aritmetička sredina i standardna devijacija. Za ispitivanje razlika između skupina korišteni su t-test i jednofaktorska ANOVA, a za određivanje učinka interakcije korištena je dvofaktorska ANOVA. Za provjeru korelacije između varijabli primijenjen je Pearsonov koeficijent korelacije.

REZULTATI

Najprije ćemo prikazati opće deskriptivne podatke ispitivanih varijabli na cijelom uzorku.

Tablica 1. Deskriptivni pokazatelji zabrinutosti za vlastito starenje, prihvaćanje starenja i stavovi prema osobama u starosti na razini uzorka

	N	Min	Max	M	SD
Zabrinutost za vlastito starenje	1 192	1	5	2,51	0,988
Prihvaćanje starenja	1 191	1	5	2,43	0,982
Stavovi prema osobama u starosti	1 194	1	5	1,91	0,859

Legenda: Viši rezultati ukazuju na intenzivniju zabrinutost za vlastito starenje, manje prihvaćanje starenja i negativnije stavove prema osobama u starosti.

Na temelju Tablice 1. vidimo da ispitanici općenito nisu zabrinuti za vlastito starenje, da prihvaćaju starenje i da imaju pozitivan stav prema osobama u starosti.

Tablica 2. Aritmetička sredina i standardna devijacija zabrinutosti oko vlastitog starenja, prihvaćanja starenja i stavova prema osobama u starosti unutar dobnih kategorija

	Do 30	Od 31 do 40	Od 41 do 50	Od 51 do 60	Preko 61
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Zabrinutost za vlastito starenje	2,48 (1,056)	2,45 (0,989)	2,49 (0,890)	2,66 (0,957)	2,68 (1,006)
Prihvaćanje starenja	2,49 (1,046)	2,38 (0,951)	2,40 (0,948)	2,42 (0,914)	2,55 (1,131)
Stavovi prema osobama u starosti	1,94 (0,875)	1,79 (0,778)	1,89 (0,835)	2,01 (0,930)	2,11 (0,930)

Rezultati u Tablici 2. pokazuju da su ocjene na dimenzijama zabrinutosti za vlastito starenje, prihvaćanja starenja i stavova prema osobama u starosti nešto više u uzorku ispitanika mlađih od 30 godina u odnosu na sljedeću dobnu kategoriju (31 do 40), gdje su najniže ocjene, a zatim se postupno povećavaju s dobnim kategorijama. Nadalje, pokazalo se da postoji razlika između osoba u dobi od 31 do 40 godina i osoba starijih od 61 godine u odnosu prema osobama u starosti, tako da stariji ispitanici (iznad 61 godine) imaju negativniji stav prema osobama u starosti ($F(4, 1168) = 3,196, p = 0,013, \eta^2 = 0,01$). Nisu pronađene statistički značajne razlike kada su u pitanju zabrinutost za vlastito starenje ($F(4, 1170) = 0,262, p = 0,084$) i prihvaćanje starenja ($F(4, 1169) = 0,733, p = 0,569$).

Tablica 3. Aritmetička sredina i standardna devijacija dimenzija brige za vlastito starenje, prihvaćanja starenja i stavova prema osobama u starosti kod muškaraca i žena

	Muškarci	Žene
	M (SD)	M (SD)
Zabrinutost za vlastito starenje	2,47 (1,015)	2,53 (0,974)
Prihvaćanje starenja	2,37 (1,035)	2,46 (0,947)
Stavovi prema osobama u starosti	1,96 (0,884)	1,87 (0,838)

Na temelju rezultata vidljivo je da su rezultati na dimenzijama zabrinutosti za vlastito starenje i prihvaćanju starenja nešto veće kod žena, dok su rezultati o stavovima prema osobama u starosti nešto veći kod muškaraca (Tablica 3.). Međutim, pokazalo se da nema statistički značajnih spolnih razlika kada su u pitanju zabrinutost za vlastito starenje ($t = -1,087, p = 0,277$), prihvaćanje starenja ($t = -1,615, p = 0,106$) i stavovi prema osobama u starosti ($t = 1,766, p = 0,078$).

Tablica 4. Aritmetička sredina i standardna devijacija dimenzija brige za vlastito starenje, prihvaćanja starenja i odnosa prema osobama u starosti s obzirom na stupanj obrazovanja

	Stupanj obrazovanja			
	OŠ	SSS	VŠS	VSS
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Zabrinutost za vlastito starenje	2,47 (1,163)	2,45 (0,977)	2,55 (1,024)	2,46 (0,973)
Prihvaćanje starenja	2,44 (1,152)	2,44 (0,998)	2,43 (1,024)	2,43 (0,935)
Stavovi prema osobama u starosti	1,71 (0,773)	1,94 (0,894)	1,97 (0,974)	1,86 (0,764)

Legenda: OŠ – osnovna škola; SSS – srednja stručna sprema; VŠS – viša škola; VSS – visoka stručna sprema (fakultet). S obzirom da su samo dvije osobe iz uzorka izjavile da nemaju završenu osnovnu školu, a da ih je osam izjavilo da imaju doktorat, ove kategorije obrazovanja isključene su iz analize zbog malog broja ispitanika u njima.

Na temelju Tablice 4. vidimo da na dimenzijama zabrinutost za vlastito starenje i odnosa prema osobama u starosti najviše rezultate imaju ispitanici s visokom stručnom spremom, dok na dimenziji prihvaćanja starenja najviše bodova imaju ispitanici sa završenom osnovnom školom. Međutim, rezultati jednofaktorske ANOVE pokazali su da ne postoje razlike između osoba s različitim razinama obrazovanja u zabrinutosti za vlastito starenje ($F(3, 1156) = 0,695, p = 0,555$), prihvaćanju starenja ($F(3, 1155) = 0,010, p = 0,999$), niti odnosu prema osobama u starosti ($F(3, 1158) = 1,658, p = 0,174$).

Tablica 5. Aritmetička sredina i standardna devijacija dimenzija brige za vlastito starenje, prihvaćanja starenja i odnosa prema osobama u starosti s obzirom na kategoriju zarade

	Kategorija zarade					
	1	2	3	4	5	6
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Zabrinutost za vlastito starenje	2,67 (0,988)	2,44 (0,997)	2,54 (0,940)	2,40 (1,020)	2,45 (1,037)	2,40 (0,765)
Prihvaćanje starenja	2,46 (1,018)	2,35 (0,964)	2,46 (0,966)	2,48 (1,135)	2,29 (0,832)	2,44 (0,914)
Stavovi prema osobama u starosti	2,18 (0,991)	1,86 (0,839)	1,90 (0,864)	1,95 (0,971)	1,63 (0,671)	1,94 (0,796)

Legenda: 1 – < 20 000,00 (1 277,00 kuna/170,00 eura); 2 – 21 000,00 (1 341,00 kuna/178,00 eura) – 35 000,00 (2 235,00 kuna/297,00 eura); 3 – 36 000,00 (2 299,00 kuna/306,00 eura) – 55 000,00 (3 512,00 kuna/467,00 eura); 4 – 56 000,00 (3 576,00 kuna/476,00 eura) – 70 000,00 (4 470,00 kuna/593,00); 5 – 71 000,00 (4 534,00 kuna/602,00 eura) – 90 000,00 (5 747,00 kuna/765,00 eura); 6 > 90 000,00 (5 747,00 kuna/765,00 eura).

Na temelju Tablice 5. vidimo da na dimenzijama zabrinutosti za vlastito starenje i odnosa prema osobama u starosti najviše rezultate imaju ispitanici čija je plaća ispod 20 000,00 dinara. U dimenziji prihvaćanja starenja najviše rezultate imaju ispitanici koji zarađuju između 56 000,00 i 70 000,00 dinara.

Tablica 6. Razlike u stavovima prema osobama u starosti s obzirom na razinu primanja

	M	F (df)	p	η^2
Do 20 000,00 dinara	2,18	2,487	0,030	0,013
Od 71 000,00 do 90 000,00 dinara	1,63	(5,924)		

Legenda: η^2 – eta kvadrat.

Koristeći jednofaktorsku ANOVA-u utvrđeno je da postoji razlika između osoba koje zarađuju do 20 000,00 i osoba koje zarađuju između 71 000,00 i 90 000,00 dinara u stavovima prema osobama u starosti, tako da ispitanici koji zarađuju do 20 000 dinara imaju negativniji stav prema osobama u starosti (Tablica 6.). Međutim, utjecaj razlike je mali (Pallant, 2009.). Nisu pronađene statistički značajne razlike kada je u pitanju zabrinutost za vlastito starenje ($F(5, 922) = 0,936$, $p = 0,456$) i prihvaćanje starenja ($F(5, 922) = 0,694$, $p = 0,628$).

Kako bi se provjerilo postojanje mogućih efekata interakcije dobi, s jedne strane, i spola, zarade, odnosno razine obrazovanja, s druge strane u odnosu na razinu zabrinutosti za vlastito starenje, prihvaćanje starenja i stavove prema osobama u starosti provedeno je niz dvofaktorskih analiza varijance (ANOVA). Utvrđeno je da postoji efekt interakcije dobi i obrazovanja kada je riječ o zabrinutosti za vlastito starenje ($F(12, 1124) = 1,798$, $p = 0,044$, $\eta^2 = 0,019$). Daljnja analiza pokazala je da postoji statistički značajna korelacija niskog pozitivnog smjera između razina obrazovanja i zabrinutosti za vlastito starenje samo na uzorku ispitanika u dobi od 41 do 50 godina (Tablica 7.). Nisu pronađene druge statistički značajne korelacije.

Tablica 7. Odnos između zabrinutosti za vlastito starenje i razine obrazovanja unutar dobnih kategorija

	Do 30 godina	Od 31 do 40	Od 41 do 50	Od 51 do 60	Preko 61
Zabrinutost za vlastito starenje	-0,054	-0,083	0,123*	-0,035	0,025

RASPRAVA

Znamo da ljudi imaju različite stavove o starenju i starosti te da sama pomisao na starost kod nekih može izazvati manje ili više intenzivan osjećaj straha i anksioznosti, dok se drugi okreću prihvaćanju nje kao dijela života, što nedvojbeno više ili manje utječe na njihovo funkcioniranje i kvalitetu života. Polazeći od činjenice da se svijest o procesu starenja povećava u odrasloj dobi, postavili smo pitanje kakvu ulogu imaju dob, spol i socioekonomski status (razina zarade i obrazovanja) u našem odnosu prema vlastitom starenju i ljudima u starosti.

Provedeno istraživanje, prije svega, pokazuje da ispitanici, bez obzira na dob, nisu zabrinuti zbog vlastitog procesa starenja, prihvaćaju promjene koje starenje donosi i imaju pozitivan stav prema osobama u starosti. Značajan dodatak ovim rezultatima daju podaci dobiveni u istraživanju provedenom u Hrvatskoj, koje je pokazalo da ispitanici prosječne dobi od oko 69 godina vlastito starenje ocjenjuju prilično uspješnim (Tucak Junaković, Ambrosi-Randić i Nekić, 2018.). Ova saznanja možemo shvatiti kao pokazatelj da je poštovanje starenja, starosti i ljudi u starosti, koje je na našim prostorima dominiralo pod velom patrijarhata, opstalo i danas, kada se veliča kult mladosti. Međutim, je li to tako? Prevladavaju li doista u društvu pozitivni stavovi prema starijima? Ovo pitanje, prije svega, proizlazi iz dobro poznate činjenice da su eksplicitni negativni stavovi, a i stereotipi, prema osobama u starosti, društveno nepoželjni (Schniter i Shields, 2014.), što je moglo utjecati na rezultat.

Međutim, ovo je vrlo važan nalaz našeg istraživanja, pogotovo jer je dobiven na uzorku od 1 258 ispitanika koji žive u 37 urbanih i ruralnih mjesta raspoređenih u 20 upravnih okruga u Srbiji.

Dobiveni rezultati također pokazuju da su se od svih ispitanih dobni skupina (do 30 godina, 31–40, 41–50, 51–60, preko 61 godine) statistički značajno razlikovali samo ispitanici od 31 do 40 godina u usporedbi s onima preko 61 godine po tome što mlađi ispitanici imaju pozitivnije stavove prema osobama u starosti.

Iako nisu dobivene statistički značajne razlike na druga dva ispitana aspekta stava prema starenju (zabrinutost oko vlastitog starenja i prihvaćanje starenja), prvo ćemo analizirati i raspravljati o rezultatima dobivenim na ovim dimenzijama, s obzirom da je naša osnovna ideja bila provjeriti mijenja li se i kako odnos prema vlastitom starenju tijekom razvojnih razdoblja. Uvidom u dobivene rezultate uočavamo da zabrinutost za vlastito starenje polako raste, pri čemu je vrhunac u najstarijoj grupi ispitanika (iznad 61 godine). Sličan obrazac može se uočiti kada je riječ o prihvaćanju starenja. Dobiveni rezultati u skladu su s onima koje su dobili Yun i Lachman (2006.) u svom istraživanju, koje je pokazalo da je starija skupina ispitanika pokazala više psihičke anksioznosti i straha od gubitka u odnosu na skupinu ispitanika u ranoj i srednjoj odrasloj dobi. S druge strane, treba uzeti u obzir nalaze nekih studija (npr. Lynch,

2000.; Abramson i Silverstein, 2006.), koje su pokazale da je anksioznost povezana sa starenjem prisutnija u mlađoj skupini ispitanika i opada sa starošću. S pravom Lynch (2000.) ističe da kod mlađih osoba treba razlikovati anksioznost vezanu za budućnost od anksioznosti povezane sa starenjem. Za mlađe ispitanike budućnost je dugo vremensko razdoblje i proći će dosta vremena prije nego što osoba postane »stara«. Međutim, kada je riječ o starijim osobama, anksioznost povezana sa starenjem i anksioznost za budućnost usko su povezane. Osim toga, moguće je da mlađe osobe imaju intenzivnije strahove vezane uz zdravstvene i financijske aspekte starenja u odnosu na starije osobe koje, ipak, imaju realniji uvid u sam proces starenja. Stoga je sasvim razumno pretpostaviti da mlađi ljudi mogu imati nedovoljno jasnu, ali općenito negativnu sliku procesa starenja.

Specifičnost odnosa prema starenju s obzirom na dob prepoznaje se i u istraživanju Ručević, Tomašić Humer i Toter (2015.). Utvrđeno je da osobe u ranoj odrasloj dobi imaju pozitivnija očekivanja, u smislu da će osoba s godinama održavati visoku razinu fizičkog, mentalnog i kognitivnog funkcioniranja u odnosu na osobe u kasnoj odrasloj dobi, koje s druge strane očekuju smanjenu funkcionalnost i slabije zdravlje u starosti.

Ovi podaci su još značajniji ako uzmemo u obzir da su očekivanja povezana sa starenjem povezana s preventivnim zdravstvenim ponašanjem (Levy i Myers, 2004.), pri čemu su negativna očekivanja povezana s lošijim funkcionalnim zdravljem i smrtnošću (Levy, Slade i Kasl, 2002.). Stoga jaz u percepciji starenja i stvarnosti, odnosno nerealna očekivanja, mogu povećati strah od starenja (Yan, Silverstein i Wilber, 2011.). Imajući to na umu, pitanje može li pogrešna percepcija starenja i starosti imati motivirajući učinak u poticanju pojedinaca na svrhovito djelovanje, poput štednje za starost ili poduzimanja preventivnih mjera za očuvanje zdravlja, ili je njihova funkcija pokrivanje očaja, tema je vrijedna razmatranja kako bi se identificirali mehanizmi pomoću kojih bi se anksioznost mogla smanjiti ili usmjeriti prema pozitivnijim ishodima.

Kada je riječ o percepciji procesa starenja i starosti, jedan od važnih čimbenika mogla bi biti procjena dosadašnjeg života, točnije doživljava li osoba svoj život ispunjenim ili kao niz propuštenih prilika. Pokazalo se da stariji ljudi koji manje žale zbog propuštenih prilika i pogrešnih akcija u životu procjenjuju da uspješnije stare (Tucak Junaković, Ambrosi-Randić i Nekić, 2018.), a vjerujemo da bi to, barem donekle, oblikovalo i sam doživljaj starosti i starenja osoba u različitim razdobljima odrasle dobi, što tek treba potvrditi u budućim istraživanjima.

Kao što smo već spomenuli, rezultati našeg istraživanja pokazuju da stariji ispitanici (iznad 61 godine) imaju negativnije stavove prema osobama u starosti u odnosu na ispitanike u dobi od 31 do 40 godina. U svjetlu teorije socijalnog identiteta, prema kojoj osoba pozitivnije ocjenjuje članove grupe kojoj pripada, a negativnije osobe koje joj ne pripadaju (Tajfel i Turner, 1986.), očekivali smo da će stariji ispitanici imati pozi-

ktivnije stavove prema starijim osobama. Negativnije stavove grupe s prosječnom dobi od 65,77 godina prema starijim osobama (u odnosu na one s prosjekom od 34,55), u širem kontekstu, treba razmotriti s obzirom da je u Srbiji dobna granica za odlazak u mirovinu 65 godina, što pak može aktivirati mnoge svjesne i nesvjesne sukobe, s kojima se osoba »bori« na razne načine, pa tako i u obliku otpora poistovjećivanju s kategorijom starijih osoba. Zatim, može se pretpostaviti da stariji ispitanici sebe ne percipiraju kao »tipične« pripadnike ove kategorije i time ne ugrožavaju vlastitu sliku o sebi, kako objašnjavaju Brewer i Lui (1984.). Podsjetimo, Levy (2009.) vjeruje da se distanciranje od svoje dobne skupine može shvatiti kao rezultat internaliziranja stavova i stereotipa o starosti koji dominiraju društvom i medijima, dijelom kao posljedica biomedicinske usmjerenosti na bolest, propadanje i smrt (Gendron, Inker i Welleford, 2017.), što negativno utječe na percepciju starenja, koja je prisutna ne samo kod mladih već i kod starijih (Kotter-Grühn i Hess, 2012.). Stoga ne čudi da se nerijetko s godinama događa i proces psihološkog distanciranja u odnosu na svoju dobnu skupinu, kao potencijalna strategija ili mehanizam u službi očuvanja samopoštovanja pri suočavanju s negativnim vrednovanjem (pripadajuće) dobne skupine (Weiss i Lang, 2012.). Brojne studije (Bultena i Powers, 1978.; Öberg i Tornstam, 2001.; Barak, 2009.; Montepare, 2009.) ukazuju također da se razlika između kronološke dobi i individualnog iskustva starosti povećava s godinama.

Osvrnuli bismo se i na važnost nekih drugih osobnih motiva i mehanizama koji mogu imati važnu ulogu u formiranju i funkcioniranju stavova prema osobama u starosti, kao što su vlastita ranjivost, smrtnost, pitanje smisla postojanja (Ćirović, 2013.). S tim u vezi, treba se osvrnuti i na Teoriju upravljanja strahom (Greenberg i sur., 1997., prema Ćirović, 2013.), koja inkorporira ideju da su ljudi u starosti stereotipizirani i stigmatizirani upravo zato što svojim izgledom povećavaju stupanj egzistencijalne anksioznosti, pri čemu bi negativni stavovi imali egoprotektivnu poziciju. Točnije, njihova bi uloga bila zaštita *selfa* od svih aspekata starenja, što bi se moglo percipirati kao prijetnja za ličnost. Blizak je ovom gledištu i stav koji su izrazili Lasher i Fouklender (1993.) da osoba s aktivnim mehanizmom za poricanje anksioznosti zbog starenja može, na primjer, manifestirati anksioznost na dimenziji strah od osoba u starosti. Možda se na svjesnoj razini osoba ne boji procesa starenja ili starosti; ipak ostarjele osobe mogu probuditi strah koji se nije mogao drugačije percipirati. Strah od starih osoba, bez popratnog straha od starenja ili starosti, može ukazivati na mehanizam poricanja vlastitog starenja i smrti.

Spomenimo još neke načine suočavanja kako s procesom starenja, tako i predrasudama i stereotipima vezanim za starost i starije osobe, poput estetske kirurgije, kojoj se osim žena sve više podvrgavaju i muškarci, pokušavajući osigurati »drugu mladost« (Kinnunen, 2010.). Neke osobe, s druge strane, neizbježne promjene do kojih dolazi s procesom starenja i gubitkom vezanim uz umirovljenje mogu nado-

knaditi generativnim aktivnostima (Andjelković, 2016.), pri čemu se pokazalo da usmjerenost na dobrobit mlađih generacija i nastojanje da se ostavi značajan trag u zajednici doprinose uspješnom suočavanju s promjenama koje nastaju s godinama (Tucak Junaković, Nekić i Ambrosi-Randić, 2016.).

Što se tiče spolnih razlika, iako u našem istraživanju nisu dobivene statistički značajne razlike ni na jednoj od ispitivanih dimenzija psiholoških aspekata odnosa prema starosti i starenju, pokazalo se da osobe ženskog spola imaju više ocjene na dimenzijama anksioznosti zbog vlastitog starenja i odbacivanja starenja, dok je u uzorku muškaraca izraženija dimenzija stavovi prema osobama u starosti. S obzirom da su slični rezultati pronađeni i u nekim prethodnim studijama (Lynche, 2000.), možemo reći da muškarci i žene manifestiraju sličnu razinu straha od starosti. No, kada je riječ o spolnim razlikama, čini se važnim spomenuti i to da su dosadašnja istraživanja pokazala da fizički izgled koji se, nažalost, nije mogao uvrstiti na našu ljestvicu, ima značajnu ulogu u odnosu prema starosti kod žena (Sargent-Cox, Rippon i Burns, 2014.), dok bi strah od gubitka poslovne uloge i gubitka moći mogao imati značajnu ulogu kada su muškarci u pitanju (Anđelković, 2016.). U svjetlu značajnih promjena koje se posljednjih desetljeća događaju u rodnim ulogama i pomicanja iz tradicionalnih vrijednosti, ostaje pitanje jesu li isti čimbenici u osnovi ovih strahova kod osoba muškog i ženskog spola.

Kad je riječ o spolnim razlikama u kontekstu generalne anksioznosti zbog starenja, rezultati dosadašnjih istraživanja se ne slažu. Neke studije pokazale su da je razina anksioznosti zbog starenja viša kod žena nego kod muškaraca (Yun i Lachman, 2006.; Barrett i von Rohr, 2008.), dok druge pokazuju da se više razine anksioznosti zbog starenja mogu uočiti kod muškaraca (Lasher i Faulkender, 1993.), ostavljajući i dalje pitanje otvorenim. Kada je riječ o stavovima prema starijim osobama, možemo reći da su naši rezultati u skladu s onima koje je dobio Hawkins (1996.), gdje se pokazalo da ispitanici muškog spola u odnosu na ispitanice imaju negativniju percepciju o starijim ženama u svim dobnim skupinama te o muškarcima starosti između 65 i 74 godine.

Jedan od važnih osobnih čimbenika koji bi također mogao imati važnu ulogu u formiranju stavova prema starijim osobama je socioekonomski status. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da ispitanici koji zarađuju manje od 20 000,00 dinara imaju negativniji stav prema osobama u starosti u odnosu na one koji zarađuju između 71 000,00 i 90 000,00 dinara. Rezultate možemo razumjeti u kontekstu da osobe u starosti možda podsjećaju ne samo na egzistencijalnu vulnerabilnost, već i na budućnost koja neminovno slijedi, a koja u kontekstu niskih primanja (ispod 20 000,00 dinara) sa sobom nosi i brojne brige. Zabrinutost oko financijske mogućnosti da se brine o sebi nakon umirovljenja ili dobivanja adekvatne zdravstvene skrbi u starosti, nedvojbeno može pridonijeti anticipiranju problema u starosti kod osoba slabijeg ekonomskog statusa (Lynch, 2000.; Yan, Silverstein i Wilber, 2011.).

S druge strane, postoji pozitivna korelacija između zabrinutosti za vlastito starenje i obrazovanja, ali samo među ispitanicima u dobi od 41 do 50 godina. Dobiveni rezultat nije u skladu s nekim prethodnim studijama koje su pokazale da su više razine obrazovanja povezane s nižim razinama anksioznosti povezane sa starenjem (Lynch, 2000.; Yan, Silverstein i Wilber, 2011.). No, u sagledavanju rezultata, treba krenuti od činjenice da četrdesete predstavljaju razdoblje kada većina ljudi počinje analizirati koliko su blizu ostvarenja svojih snova, očekivanja o tome što su planirali postati i profesionalno postići, ispunjava li posao njihova očekivanja, je li u skladu s postojećim osobnim vrijednostima i interesima (Anđelković, 2016.). Ovo je i razdoblje suočavanja s onim očekivanjima koja su bila nerealna, a od kojih bi se vjerojatno trebalo zauvijek oprostiti. Značajni konflikti koje je potrebno prevladati i integrirati, a sve pod pritiskom budućnosti koja je sve kraća (Bardwick, 1990., prema Anđelković, 2016.), mogu se, između ostalog, odraziti i u vidu zabrinutosti oko starenja, koja je na razne načine sve vidljivija. Navedeni konflikti će, pretpostavljamo, imati to važnije mjesto, srazmjerno ulozi koju obrazovanje, a s tim u vezi i profesionalni razvoj imaju u doživljaju samog sebe, prvenstveno u srednjoj odrasloj dobi, odnosno u razdoblju između 40. i 50. godine života.

Rezultate ovog istraživanja svakako treba promatrati u svjetlu određenih ograničenja. Kako smo već istaknuli, oskudan istraživački referentni okvir zasigurno je pridonio načinu percipiranja i interpretacije rezultata istraživanja vezanih uz način doživljavanja vlastitog starenja. Osim toga, navodimo još neka ograničenja.

Prije svega, kako je u najstarijoj podskupini našeg uzorka (60–80 godina) prosječna dob 65,77 godina, pitanje je koliko je ona, zapravo, tipičan predstavnik kasne odrasle dobi, tim više što se razlika između kronološke dobi i individualnog doživljaja starosti često povećava s godinama. Zatim, otvoreno izražavanje negativnih stavova prema starijim osobama nije uvijek društveno prihvatljivo, što je moglo utjecati na nalaze.

U svakom slučaju, rezultate istraživanja treba uzeti s rezervom, prije svega, jer je pouzdanost na subskalama niska, čemu je, pretpostavljamo, pridonio i mali broj pitanja na ljestvici. No, treba imati na umu da je ovo istraživanje provedeno na uzorku od 1 236 ispitanika. Uz to, u njegovom središtu je doživljaj vlastitog starenja od adolescencije i tijekom razvojnih razdoblja u odrasloj dobi, čemu istraživači, posebice u našim krajevima, nisu posvetili dovoljno pažnje, što ovom istraživanju daje poseban značaj.

U daljnjim istraživanjima potrebno je razviti skalu i uključiti već spomenuta obilježja koja su se pokazala važnima u ovom području, ali i ispitati prirodu motivacije kako bi se što bolje objasnili osjećaji nezadovoljstva, nevoljkosti, neaktivnosti, rezigniranosti i nekih drugih pojava uočljive osobito kod osoba u starosti. Uz to, važno je utvrditi koji su čimbenici u osnovi stava prema vlastitom starenju kod mladih, a koji kod starijih, a oni se nedvojbeno razlikuju.

ZAKLJUČAK

Nema sumnje da je shvaćanje starenja kao procesa i starosti kao razvojne faze u izravnoj vezi s dobnim razdobljem iz kojeg ih doživljavamo. Polazeći od činjenice da se svijest o procesu starenja povećava tijekom odrasle dobi, ispitali smo mijenjaju li se stavovi prema vlastitom starenju (zabrinutost za vlastito starenje i prihvaćanje starenja), kao i stavovi prema starijima od adolescencije i tijekom dugog razdoblja odrasle dobi. U našem istraživanju dobivene su samo razlike u stavovima prema starijim osobama, između ispitanika u ranoj i kasnoj odrasloj dobi i između ispitanika nižeg (koji zarađuju manje od 20 000,00 dinara) i višeg (koji zarađuju između 71 000,00 i 90 000,00 dinara mjesečno) socioekonomskog statusa. Moguće je da bi se našle razlike i među ostalim skupinama da smo ispitali aspekte koji su se u prethodnim istraživanjima pokazali vrlo važnima u stereotipima o starijim osobama (primjerice, fizički izgled, kognitivne i fizičke sposobnosti).

Strah koji prati starenje uglavnom je odraz anticipiranja često nerealnih očekivanja oblikovanih prihvaćanjem društvenih pretpostavki i predrasuda. No, ponekad taj jaz između očekivanog i stvarnog može potaknuti preventivne aktivnosti, poput štednje za »stare dane« ili briga o zdravlju, ali i »ugušiti« takve postupke sve većim očajem. Imajući to na umu, očekujemo da će rad i dobiveni rezultati imati praktične implikacije ne samo kada su u pitanju profesionalci u gerontološkim centrima i službama centara za socijalni rad, već i kada je u pitanju stanovništvo u cjelini u svim razdobljima odrasle dobi. Bolje razumijevanje čimbenika vezanih za odnos prema vlastitom, i starenju drugih olakšat će formiranje preventivnih intervencija koje mogu doprinijeti »razbijanju« negativnih stereotipa o osobama u starosti i njihovoj stigmatizaciji te, nadamo se, poboljšati odnos ne samo drugih, već i samih osoba u starosti prema sebi.

LITERATURA

1. Abramson, A. & Silverstein, M. (2006). *Images of aging in America 2004*. Washington, DC: AARP.
2. Allan, L. J. & Johnson, J. A. (2009). Undergraduate attitudes toward the elderly: The role of knowledge, contact and aging anxiety. *Educational Gerontology*, 35 (1), 1–14. <https://doi.org/10.1080/03601270802299780>
3. Allen, P. D., Cherry, K. E., & Palmore, E. (2009). Self-reported ageism in social work practitioners and students. *Journal of Gerontological Social Work*, 52 (2), 124–134. <https://doi.org/10.1080/01634370802561927>

4. Anđelković, V. (2016). *Odrastanje u odraslom dobu*. Niš: Filozofski fakultet.
5. Babović, M., Veličković, K. & Stefanović, S. (2018). Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji. Preuzeto s: <https://www.redcross.org.rs/media/4437/socijalna-ukljucenost-starijih-u-srbiji-e-knjiga.pdf> (20.11.2020.).
6. Barak, B. (2009). Age identity: A cross-cultural global approach. *International Journal of Behavioral Development*, 33, 2–11. <https://doi.org/10.1177/0165025408099485>
7. Barnett, M. D. & Adams, C. M. (2018). Ageism and aging anxiety among young adults: Relationships with contact, knowledge, fear of death, and optimism. *Educational Gerontology*, 44 (11), 693–700. <https://doi.org/10.1080/03601277.2018.1537163>
8. Barrett, A. E. & von Rohr, C. (2008). Gendered perceptions of aging: An examination of college students. *International Journal of Aging and Human Development*, 67, 359–386. <https://doi.org/10.2190/AG.67.4.d>
9. Boswell, S. S. (2012). Predicting trainee ageism using knowledge, anxiety, compassion, and contact with older adults. *Educational Gerontology*, 38, 733–741. <https://doi.org/10.1080/03601277.2011.559864>
10. Brewer, M. B. & Lui, L. (1984). Categorization of the elderly by the elderly. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10, 585–595. <https://doi.org/10.1177/0146167284104012>
11. Bultena, G. L. & Powers, E. A. (1978). Denial of aging: Age identification and reference group orientations. *Journal of Gerontology*, 33, 748–754. <https://doi.org/10.1093/geronj/33.5.748>
12. Chonody, J. M. & Teater, B. (2016). Why do I dread looking old?: A test of social identity theory, terror management theory, and the double standard of aging. *Journal of Women & Aging*, 28 (2), 112–126. <https://doi.org/10.1080/08952841.2014.950533>
13. Christian, J., Turner, R., Holt, N., Larkin, M. & Cotler, J. H. (2014). Does intergenerational contact reduce ageism: When and how contact interventions actually work? *Journal of Arts and Humanities*, 3 (1), 1–15.
14. Cooney, C., Minahan, J. & Siedlecki, K. L. (2021). Do feelings and knowledge about aging predict ageism?. *Journal of Applied Gerontology*, 40 (1), 28–37. <https://doi.org/10.1177/0733464819897526>
15. Cuddy, A. J. C. & Fiske, S. T. (2002). Doddering but dear: Process, content, and function in stereotyping of older persons. In: Nelson, T. D. (ed.), *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge: The MIT Press, 2–26.
16. Ćirović, I. (2013). Razvoj stavova prema starima i starenju kod dece. *Gerontologija*, 1, 27–47.

17. Čubela-Adorić, V. (2006). Neki aspekti i implikacije negativnih vjerovanja o starenju i starim osobama. U: Lacković-Grgin, K. & Čubela Adorić, V. (ur.), *Odabrane teme iz psihologije odraslih*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 65–95.
18. Depaola, S. J., Griffin, M., Young, J. R. & Neimeyer, R. A. (2003). Death anxiety and attitudes toward the elderly among older adults: The role of gender and ethnicity. *Death Studies*, 27 (4), 335–354. <https://doi.org/10.1080/07481180302904>
19. Gendron, T., Inker, J. & Welleford, E. A. (2017). A Theory of relational ageism: A discourse analysis of the 2015 White House conference on aging. *The Gerontologist*, 58 (2), 242–250. <https://doi.org/10.1093/geront/gnw155>
20. Harris, L. A. & Dollinger, S. (2001). Participation in a course on aging: Knowledge, attitudes, and anxiety about aging in oneself and others. *Educational Gerontology*, 27 (8), 657–667. <https://doi.org/10.1080/036012701317117893>
21. Harris, L. A. & Dollinger, S. (2003). Individual differences in personality traits and anxiety about aging. *Personality & Individual Differences*, 34 (2), 187–194. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00019-3](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00019-3)
22. Hawkins, M. J. (1996). College students' attitudes toward elderly persons. *Educational Gerontology: An International Quarterly*, 22 (3), 271–279. <https://doi.org/10.1080/0360127960220305>
23. Hummert, M. L., Garstka, T. A., Shaner, J. L. & Strahm, S. (1994). Stereotypes of the elderly held by young, middle-aged, and elderly adults. *Journals of Gerontology*, 49, 240–249. <https://doi.org/10.1093/geronj/49.5.P240>
24. Hummert, M. L., Garstka, T. A., O'Brien, L. T., Greenwald, A. G. & Mellott, D. S. (2002). Using the implicit association test to measure age differences in implicit social cognitions. *Psychology and Aging*, 17, 482–495. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.17.3.482>
25. Kite, M., Stockdale, G. D., Whitley, B. & Johnson, B. T. (2005). Attitudes toward younger and older adults: An updated meta-analytic review. *Journal of Social Issues*, 61, 241–266.
26. Kinnunen, T. (2010). A second youth: Pursuing happiness and respectability through cosmetic surgery in Finland. *Sociology of Health & Illness*, 32 (2), 258–271. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2009.01215.x>
27. Knight, T. (2012). Body image among older adults. In: Cash, T. (ed.), *Encyclopedia of body image and human appearance*. Boston: Academic Press, 114–119.
28. Kotter-Grühn, D. & Hess, T. M. (2012). The impact of age stereotypes on self-perceptions of aging across the adult lifespan. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 67, 563–571. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr153>
29. Kornadt, A. E. & Rothermund, K. (2011). Contexts of aging: Assessing evaluative age stereotypes in different life domains. *The Journals of Gerontology, Series B:*

- Psychological Sciences i Social Sciences*, 66, 547–556. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr036>
30. Koukoulis, S. Pattakou-Parasyri, V. & Kalaitzaki, A. E. (2014). Self-reported aging anxiety in Greek students, health care professionals, and community residents: A comparative study. *The Gerontologist*, 54 (2), 201–210. <https://doi.org/10.1093/geront/gnt036>
  31. Lasher, K. P. & Faulkender, P. J. (1993). Measurement of aging anxiety: Development of the anxiety about aging scale. *The International Journal of Aging and Human Development*, 37 (4), 247–259. <https://doi.org/10.2190/1U69-9AU2-V6LH-9Y1L>
  32. Levy, B. R. (2009). Stereotype embodiment: A psychosocial approach to aging. *Current Directions in Psychological Science*, 18 (6), 332–336. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2009.01662.x>
  33. Levy, B. R. & Banaji, M. R. (2002). Implicit ageism. In: Nelson, T. D. (ed.), *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge: The MIT Press, 49–75.
  34. Levy, B. R., Slade, M. D. & Kasl, S. V. (2002). Longitudinal benefit of positive self-perceptions of aging on functional health. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 57 (5), P409–P417. <https://doi.org/10.1093/geronb/57.5.P409>
  35. Levy, B. R. & Myers, L. M. (2004). Preventive health behaviors influenced by self-perceptions of aging. *Preventive Medicine*, 39 (3), 625–629. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2004.02.029>
  36. Lynch, S. M. (2000). Measurement and prediction of aging anxiety. *Research on Aging*, 22 (5), 533–558. <https://doi.org/10.1177/0164027500225004>
  37. Montepare, J. M. (2009). Subjective age: Toward a guiding lifespan framework. *International Journal of Behavioral Development*, 33, 42–46. <https://doi.org/10.1177/0165025408095551>
  38. Nelson, T. D. (ed.) (2002). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge: The MIT Press.
  39. Nelson, T. D. (2005). Ageism: Prejudice against our feared future self. *Journal of Social Issues*, 61 (2), 207–221. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00402.x>
  40. Öberg, P. & Tornstam, L. (2001). Youthfulness i fitness—Identity ideals for all ages? *Journal of Aging and Identity*, 6 (1), 15–29. <https://doi.org/10.1023/A:1009524612420>
  41. Pallant, J. (2009). *SPSS Priručnik za preživljavanje*. Novi Sad: Mikro knjiga.
  42. Palmore, E. (1999). *Ageism: Negative and positive*. New York: Springer.
  43. Rašević, M. & Mijatović, B. (2004). Towards satisfying the needs of older population. *Sociološki pregled*, 38 (4), 481–506. <https://doi.org/10.5937/socpreg0404481R>

44. Ručević, S., Tomašić Humer, J. & Toter, K. (2015). Usporedba stavova i stereotipa o starijim osobama te očekivanja vezanih uz starenje: uloga dobi i kontakta. *Ljetopis socijalnog rada/ Annual of Social Work*, 22 (2), 223–241. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v22i2.66>
45. Sargent-Cox, K. A., Rippon, M., & Burns, R. A. (2014). Measuring anxiety about aging across the adult lifespan. *International Psychogeriatrics*, 26 (1), 135–145. <https://doi.org/10.1017/S1041610213001798>
46. Schniter, E., & Shields, T. W. (2014). Ageism, honesty, and trust. *Journal of Behavioral & Experimental Economics*, 51, 19–29. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2014.03.006>
47. Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In: Worchel, S. & Austin, W. (eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall, 7–24
48. Tucak Junaković, I., Nekić, M., & Ambrosi-Randić, N. (2016). Roditeljsko zadovoljstvo, generativnost i uspješno starenje. *Suvremena psihologija*, 19 (2), 149–162. <https://doi.org/10.21465/2016-SP-192-02>
49. Tucak Junaković, I., Ambrosi-Randić, N. & Nekić, M. (2018). Odnos otvorenosti prema iskustvu i uspješnog starenja: Provjera posredujuće uloge životnih žaljenja. *Psychological Topics*, 27 (3), 499–518. <https://doi.org/10.31820/pt.27.3.8>
50. Weiss, D. & Lang, F. R. (2012). »They« are old but »I« feel younger: Age-group dissociation as a self-protective strategy in old age. *Psychology and Aging*, 27 (1), 153–163. <https://doi.org/10.1037/a0024887>
51. Weiss, D., Sassenberg, K. & Freund, A. M. (2013). When feeling different pays off: How older adults can counteract negative age-related information. *Psychology and Aging*, 28 (4), 1140–1146. <https://doi.org/10.1037/a0033811>
52. Yan, T., Silverstein, M. & Wilber, K. H. (2011). Does race/ethnicity affect aging anxiety in American baby boomers? *Research on Aging*, 33 (4), 361–378. <https://doi.org/10.1177/0164027511403009>
53. Yun, R. J. & Lachman, M. E. (2006). Perceptions of aging in two cultures: Korean and American views on old age. *Journal of Cross-cultural Gerontology*, 21 (1–2), 55–70. <https://doi.org/10.1007/s10823-006-9018-y>

Miljana Spasić Šnele
Vesna Anđelković

ATTITUDE TOWARDS OWN AGING FROM THE PERSPECTIVE OF ADULT

ABSTRACT

Although aging and old age are the subject of increasing research, the attitude towards one's own aging seems to be insufficiently researched. This prompted us to examine whether the way we experience our own aging, as well as our attitudes towards older people, from adolescence and over a long period of adulthood, but also what is the role of gender and socioeconomic status (earnings and education). The survey was conducted in the Republic of Serbia and included 1,236 respondents (793 women and 443 men). A PORPOS3 battery was used, a purpose-built instrument with 343 questions, which also contains a short scale, Attitude towards one's own aging with three dimensions: Concern about one's own aging, Acceptance of aging and Attitude towards the elderly. The results shows that the respondents older than 61 years, in relation to the respondents from 31 to 40 years, but also that the respondents who earn up to 20,000.00 dinars, in relation to those who earn between 71,000.00 and 90,000.00 dinars, have a more negative attitude towards the elderly. In a sample of respondents between the ages of 41 and 50, a positive low-intensity correlation was obtained between concerns about one's own aging and level of education.

Keywords: *attitude towards one's own aging; age; sociodemographic variables (gender, socioeconomic status)*

*Međunarodna licenca / International License:
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0.*